

De ezel als wondermiddel?

Een onderzoek naar de waarde van dierondersteunde activiteiten met ezels voor mensen met een autisme spectrum stoornis

De ezel als wondermiddel?

Een onderzoek naar de waarde van dierondersteunde activiteiten met ezels voor mensen met een autisme spectrum stoornis

Een scriptie in het kader van het afstudeeronderzoek, onderdeel van de opleiding
Diermanagement aan Hogeschool Van Hall Larenstein

Inhoudsbeschrijving

Deze afstudeerscriptie beschrijft een onderzoek naar de waarde van dierondersteunde activiteiten met ezels voor mensen met een autisme spectrum stoornis. De uitkomst van dit onderzoek geeft inzicht in de waarde van dierondersteunde activiteiten met ezels voor mensen met ASS. Daarnaast heeft het onderzoek als doel deuren te openen voor hypothesevorming en vervolgonderzoek.

Trefwoorden

Ezels, autisme spectrum stoornis, dierondersteunde activiteiten, animal assisted activities, animal assisted therapy, therapeutisch werken met assistentie van dieren, asinotherapie

De afbeeldingen op de voorpagina en elders in dit verslag zijn eigen foto's

Student

Veerle van den Hove

Studentnummer

920120001

E-mail

veerle.vandenhove@wur.nl

Opdrachtgever

Brigitte Wijnen

Ezelstal Hans en Grietje

Begeleidend docenten

Corine Oomkes

Susan Ophorst

Hogeschool Van Hall Larenstein

Leeuwarden, 2014

In dit afstudeerrapport is gestreefd naar juistheid en volledigheid van de aangeboden informatie. De schrijver noch de opleiding of de organisatie als geheel zijn in geen geval aansprakelijk voor enige directe of indirecte schade welke ontstaat door gebruikmaking van dit rapport.

Voorwoord

Alle Diermanagementstudenten van Hogeschool Van Hall Larenstein sluiten hun opleiding af met een afstudeeronderzoek. Hierbij kan gekozen worden uit projecten die door de school of door een externe opdrachtgever beschikbaar worden gesteld. Ook kan een student zelf een onderwerp aandragen. Ik heb voor die laatste optie gekozen. Vanaf het begin wist ik dat ik onderzoek wilde doen naar de relatie tussen mensen en dieren, maar wat ik precies wilde onderzoeken was me nog niet duidelijk.

Ik ben een groot ezelliefhebber en het valt mij regelmatig op dat de meeste mensen een negatief beeld van de ezel hebben. De positieve kant van de ezel wordt naar mijn mening onderbelicht en daarom wilde ik mijn onderzoek op ezels richten. Tijdens een stage bij Ezelstal Hans en Grietje kwam ik in aanraking met mensen met autisme spectrum stoornis (ASS). Ik was meteen geboeid door de manier waarop zij in staat zijn contact te maken met de ezels. Ook hier waren de positieve eigenschappen van de ezels goed zichtbaar. Ik besloot dat ik onderzoek wilde doen naar het bijzondere contact tussen ezels en mensen met autisme spectrum stoornis. Wat is de waarde van de ezel voor mensen met ASS? Is de ezel een wondermiddel, of gewoon een dom, koppig, lui en eigenwijs beest?

Graag wil ik Brigitte Wijnen, van Ezelstal Hans en Grietje en opdrachtgever van dit onderzoek, bedanken voor haar begeleiding en adviezen, haar openheid en voor het beschikbaar stellen van haar literatuur. Ook wil ik alle medewerkers en deelnemers van de bedrijven die ik in het kader van dit onderzoek heb bezocht, geobserveerd en geïnterviewd bedanken. Zonder hun medewerking was dit onderzoek niet tot stand gekomen. Tot slot wil ik Corine Oomkes en Susan Ophorst bedanken voor de begeleiding en adviezen tijdens het hele proces van afstuderen.

Veerle van den Hove

Leeuwarden, 2014

Samenvatting

Onderzoeken hebben aangetoond dat de omgang met dieren positieve gevolgen heeft voor de gezondheid van de mens. Het aantal bedrijven dat dieren inzet in de zorgverlening neemt toe. Door verschillende factoren is er echter een gebrek aan wetenschappelijk onderzoek dat de positieve effecten van interventies met dieren aantoont. Ook is er weinig literatuur beschikbaar over het inzetten van ezels. De bestaande literatuur richt zich vooral op de gangbare dieren zoals honden en paarden. Dit, terwijl minder gangbare dieren, zoals ezels, het juist heel goed doen bij onder anderen mensen met autisme spectrum stoornis.

Het doel van dit onderzoek is inzicht geven in de waarde van dierondersteunde activiteiten met ezels voor mensen met een autisme spectrum stoornis. Aan deze doelstelling is de volgende hoofdvraag gekoppeld: **Wat is de waarde van het inzetten van ezels in dierondersteunde activiteiten voor mensen met een autisme spectrum stoornis?** De hoofdvraag is beantwoord aan de hand van drie deelvragen die betrekking hebben op drie aspecten van de ezel (fysiek, gedragsmatig en sociaal). Deze aspecten worden gekoppeld aan de vier gebieden waarop zij mogelijk van waarde zijn voor mensen met ASS (cognitief, sociaal, emotioneel en motorisch).

Het onderzoek was explorerend kwalitatief. Er zijn drie bedrijven bezocht waar ezels worden ingezet in activiteiten voor mensen met ASS. Op deze bedrijven zijn er semi-gestructureerde interviews gehouden met begeleiders en deelnemers en zijn er ongestructureerde observaties verricht tijdens activiteiten. De interviews zijn opgenomen en tijdens de observaties zijn er veldnotities gemaakt. De verkregen informatie is vervolgens uitgewerkt en geanalyseerd. Daarnaast is er literatuuronderzoek gedaan.

Aan de hand van de resultaten van dit onderzoek kan worden gesteld dat de ezel van grote waarde kan zijn voor mensen met ASS. Het fysieke aspect van de ezel kan zorgen voor contact, troost, plezier en mentale en lichamelijke ontspanning. Het gedragsmatige aspect van de ezel stimuleert communicatie, het uiten van verschillende emoties, kan het zelfvertrouwen verbeteren en kan mensen met ASS aanzetten tot mentale inspanning. Daarnaast reageren ezels niet of nauwelijks op drukke, onverwachte bewegingen. De sociale structuur van de ezel leert mensen met ASS zelfstandigheid, het aangaan van vriendschappen en maakt ze bewust van non-verbale communicatie. Het werken rondom de ezel kan zorgen voor verbeteringen op het gebied van verantwoordelijkheidsgevoel, doorzettingsvermogen en motoriek en kan samenwerking tussen mensen stimuleren. De aanwezigheid van ezels biedt rust en maakt activiteiten leuker. De ezel is geen wondermiddel, maar de activiteiten met ezels kunnen wel van grote waarde zijn voor mensen met ASS.

Aan de hand van dit onderzoek worden aan het werkveld aanbevelingen gedaan op het gebied van begeleiding, omgeving, veiligheid en onderzoek. Voor vervolgonderzoek wordt aanbevolen om grootschalig, longitudinaal effectonderzoek uit te voeren op het gebied van dierondersteunde interventies met ezels. Daarnaast wordt er aanbevolen onderzoek te doen naar banden die kunnen ontstaan tussen mensen met ASS en dieren en of deze banden wordt veroorzaakt door overeenkomsten in de manier van denken. Tot slot wordt aanbevolen om te onderzoeken of de positieve effecten ook doorspelen in andere situaties.

Summary

Studies have shown that being around animals has positive effects on human health. The number of companies that deploy animals in human health care is increasing. Due to various factors, there is a lack of scientific research that proves the positive effect of animal assisted interventions. Also, there is little literature available about deploying donkeys in animal assisted interventions. The existing literature focuses mainly on the commonly used animals such as dogs and horses. Though, less common animals, such as donkeys, do really well in interventions for people with autism spectrum disorder.

The aim of this research was to provide insight in the value of animal assisted activities with donkeys for people with ASD. To this research aim, the following main question was attached: **What is the value of the deployment of donkeys in animal assisted activities for people with autism spectrum disorder?** The main question is answered using three sub questions covering three aspects of the donkey (physical, behavioral, and social). These aspects are linked to the four areas in which they may be of value to people with ASD (cognitive, social, emotional and motor).

The study was exploratory qualitative. Three companies where donkeys are used in activities for people with ASD were visited. At these companies semi-structured interviews were held with employees and clients and unstructured observations were executed during the activities. The interviews were recorded and during the observations field notes were made. Then, the information obtained was elaborated and analyzed. Also, a literature study was done.

According to the results of this research, donkeys can be of great value to people with ASD. The physical aspect of the donkey can provide contact, comfort, pleasure and mental and physical relaxation. The behavioral aspect of the donkey encourages communication, expressing different emotions, it can enhance self-confidence and it may trigger mental effort in people with ASD. Additionally, donkeys hardly respond to wild and unexpected movements people with ASD may make. The social structure of the donkey teaches people with ASD independence, how to have social relationships and it makes them aware of non-verbal communication. Working with the donkeys in general can provide improvements in terms of responsibility, perseverance and motor skills and can encourage collaboration between people. The presence of the donkeys offers ease and makes activities more enjoyable. The donkey is no magic cure, but the activities with the donkeys can be of great value for people with ASD.

According to this research, recommendations can be made to the field concerning coaching, environment, safety and research. For further research it is recommended to focus on a large scale, longitudinal effect study on animal assisted interventions with donkeys. In addition it is recommended to study the bonds that can exist between people with ASD and animals, and whether these bonds are caused by similarities in ways of thinking. Finally, it is recommended to investigate whether the positive effects also continue to appear in other situations.

Inhoudsopgave

1. Inleiding	6
1.1 Probleembeschrijving	6
1.2 Doelstelling	7
1.3 Leeswijzer	7
2. Onderzoeksvragen en begripsbepaling	8
2.1 Onderzoeksvragen	8
2.2 Begripsbepaling	9
3. Materiaal en methoden	10
3.1 Onderzoekstype	10
3.2 Onderzoeksontwerp	10
3.3 Onderzoekspopulatie	10
3.4 Operationalisering	10
4. Dataverzamelmethode(n)	12
4.1 Literatuuronderzoek	12
4.2 Interviews	12
4.3 Observaties	12
5. Dataverwerkingsmethode(n)	13
5.1 Dataverwerking	13
5.2 Data-analyse	13
5.2.1 Ontleden	13
5.2.2 Synthetiseren	14
6. Resultaten	15
6.1 De waarde van de fysieke kenmerken van de ezel voor mensen met ASS	15
6.2 De waarde van de gedragsmatige kenmerken van de ezel voor mensen met ASS	16
6.3 De waarde van de sociale structuur van de ezel voor mensen met ASS	20
6.4 De waarde van het werken rondom de ezel voor mensen met ASS	23
7. Discussie	25
7.1 Methodische discussie	25
7.2 Resultatendiscussie	25
8. Conclusie	27
9. Aanbevelingen	29
9.1 Aanbevelingen voor het werkveld	29
9.2 Aanbevelingen voor vervolgonderzoek	29

Literatuurlijst	30
Bijlage I: Populatieoverzicht.....	I
Bijlage II: Methodes van dataverzameling per onderzoeksvraag	II
Bijlage III: Onderscheid tussen de bevindingen die specifiek zijn voor de ezel en bevindingen die ook voor andere diersoorten kunnen gelden.....	IV

1. Inleiding

Dit hoofdstuk begint met een probleembeschrijving waarin de aanleiding voor het onderzoek beschreven wordt. Vervolgens wordt de doelstelling van het onderzoek behandeld en het hoofdstuk sluit af met een leeswijzer voor de rest van het verslag.

1.1 Probleembeschrijving

Onderzoeken hebben aangetoond dat de omgang met dieren positieve gevolgen heeft voor de gezondheid van de mens. Zo zouden mensen met huisdieren langer leven en een betere gezondheid hebben dan mensen zonder huisdier en zouden dieren een stress reducerende werking op de mens hebben (Fine, 2010; Greiffenhagen, 2007). Huisdieren hebben een aantal eigenschappen waarmee ze bijzondere effecten teweeg brengen bij mensen. Zo zijn ze over het algemeen betrouwbaar, rustgevend, herkenbaar, oordelen ze niet en hebben de meesten een aantrekkelijk uiterlijk en een zachte vacht (Fine, 2010; Lekkerkerker, 2013). Ze zorgen voor contact, gezelschap, plezier, affectie, troost, verantwoordelijkheidsgevoel en zelfvertrouwen bij mensen (Fine, 2010; Van der Linden, 2008). Hoewel dit is aangetoond, is er in de medische wereld nog maar weinig draagvlak voor onderzoek naar deze positieve effecten (Fine, 2010; Hassink, 2002). Toch neemt het aantal bedrijven en instellingen dat dieren inzet bij de zorgverlening toe (Federatie Landbouw en Zorg, 2014; Enders-Slegers, 2013). Het lijkt wel alsof iedereen de positieve effecten van de omgang met dieren kan waarnemen, maar niemand ze kan verklaren. Een gebrek aan onderzoek en aan samenwerking met de medische wereld speelt hierbij een grote rol (R.A. Johnson, persoonlijke communicatie, december 2013). Daarnaast staan medici en zorgverzekeraars vaak sceptisch tegenover het inzetten van dieren in de zorg (Enders-Slegers, 2013). Mensen met een hulpvraag moeten in de toekomst dus steeds vaker zelf betalen voor de zorg die ze zo hard nodig hebben (PerSaldo, 2014) omdat het effect ervan niet wetenschappelijk is aangetoond (Fine, 2010; Enders-Slegers, 2013). Het gebrek aan wetenschappelijk onderzoek valt echter ook te wijten aan de sector zelf. Er zijn in de zorgdierensector veel verschillende variabelen die het onderzoek beïnvloeden, zoals de verschillende diersoorten, verschillende begeleiders met wel of geen achtergrond in de zorg, deelnemers met verschillende hulpvragen en verschillende werkwijzen. De meeste zorgdierbedrijven zijn kleinschalig waardoor kwantitatief onderzoek niet te organiseren is en door de verschillende variabelen op de bedrijven is vergelijking tussen bedrijven ook niet goed mogelijk (Hofman, 2013).

Door een gebrek aan wetenschappelijk onderzoek is er weinig betrouwbare literatuur beschikbaar over de effecten van het inzetten van zorgdieren. Daarnaast wordt in de literatuur vooral geschreven over vaak ingezette dieren zoals honden en paarden en worden minder populaire diersoorten, zoals ezels, niet genoemd (Fine, 2010; Federatie Landbouw en Zorg, 2014). En dat terwijl ezels het juist zo goed doen in de zorg (Klotz, 2008). Zo heeft de ezel in tegenstelling tot het paard een beperkte vluchtreflex waardoor hij kalmer en bedachtzamer op situaties reageert en is de ezel over het algemeen kleiner en compacter dan het paard, waardoor hij als minder bedreigend wordt ervaren door de deelnemers (Klotz, 2008; Lekkerkerker, 2013). Door hun gediensstige en stoïcijnse karakter doen ezels het bijzonder goed bij mensen met een autisme spectrum stoornis (Klotz, 2008; Wijnen, 2013).

Autisme spectrum stoornis (ASS) is een aangeboren pervasieve ontwikkelingsstoornis waarbij de informatieverwerking anders verloopt (NVA, 2014). ASS uit zich altijd op drie gebieden: moeite met sociale contacten, beperkingen in de communicatie en steeds terugkerende patronen van niet-functionele routines (GGZ-NHN, 2014). Mensen met ASS hebben moeite om anderen te begrijpen en vinden het moeilijk te begrijpen dat iemand de werkelijkheid anders zou kunnen waarnemen dan zij zelf doen. Ze begrijpen het gedrag en de emoties van anderen niet en hebben vaak ook moeite met het verwoorden van hun eigen gevoelens en meningen (Bruin, 2009). Om zich staande te houden in de voor hen onduidelijke wereld zoeken mensen met autisme naar geruststelling door bijvoorbeeld

herhaaldelijk heen en weer te wiegen of met hun handen te wapperen (fladderen). Ook hebben ze vaak een preoccupatie, een bovenmatige belangstelling voor een bepaald voorwerp of onderwerp, bijvoorbeeld voedsel, landkaarten of computerspellen (Bruin, 2009; Wijngaarden-Cremers en van der Gaag, 2009). Tot slot hechten mensen met een autisme spectrum stoornis erg veel waarde aan structuur en hebben ze moeite met onverwachte gebeurtenissen en veranderingen in hun dagelijkse routine (Bruin, 2009; Wijngaarden-Cremers en van der Gaag, 2009).

Ezels reageren niet of nauwelijks op vreemde bewegingen of geluiden, hebben een stabiel karakter en zijn geduldig in het contact maken met mensen (Klotz, 2008; Wijnen, 2013). Bij Ezelstal Hans en Grietje, het bedrijf van Brigitte Wijnen, worden de positieve effecten van dierondersteunde activiteiten met ezels bijna dagelijks waargenomen. Om ook aan de buitenwereld aan te kunnen tonen dat activiteiten met ezels een waarde hebben voor mensen met ASS, is er behoefte aan onderzoek. Dit onderzoek richt zich daarom, in opdracht van Brigitte Wijnen, op de waarde van dierondersteunde activiteiten met ezels voor mensen met een autisme spectrum stoornis.

1.2 Doelstelling

Het doel van dit onderzoek is inzicht geven in de waarde van dierondersteunde activiteiten met ezels voor mensen met een autisme spectrum stoornis. De uitkomst van dit onderzoek geeft inzicht in het belang van dierondersteunde activiteiten met ezels voor mensen met ASS en beantwoordt hiermee de vraag vanuit het werkveld. Het onderzoek kan leiden tot hypothesevorming en met dit onderzoek kan worden bereikt dat er vervolgonderzoek plaatsvindt op het gebied van dierondersteunde activiteiten met ezels.

1.3 Leeswijzer

Dit verslag begint met de onderzoeksvragen die voor het onderzoek zijn opgesteld. Vervolgens worden in het hoofdstuk 'materiaal en methoden' de verschillende aspecten van het onderzoek, zoals het onderzoeksontwerp en de onderzoekspopulatie besproken. Daarna volgt het hoofdstuk dataverzameling waarin aan bod komt op welke manier de informatie voor dit onderzoek is verkregen. Dan volgt het hoofdstuk dataverwerking waarin beschreven wordt volgens welke methoden de verkregen informatie verwerkt is. In het hoofdstuk 'resultaten' worden de resultaten van het onderzoek beschreven. Hierbij wordt er onderscheid gemaakt tussen de fysieke, gedragsmatige, sociale en algemene kenmerken van de ezel. Na het resultatenhoofdstuk volgt de discussie die onderverdeeld is in een methodische en een resultatendiscussie. Het verslag sluit af met de conclusie van het onderzoek en hierop gebaseerde aanbevelingen.

2. Onderzoeksvragen en begripsbepaling

In dit hoofdstuk worden de onderzoeksvragen behandeld die zijn opgesteld voor het onderzoek. Ook bevat het hoofdstuk een begripsbepaling waarin de belangrijkste begrippen uit de onderzoeksvragen worden uitgelegd.

2.1 Onderzoeksvragen

Aan de hand van de genoemde doelstelling is er één hoofdvraag opgesteld. De hoofdvraag is opgesplitst in drie deelvragen, die weer opgedeeld zijn in subvragen. De antwoorden op deze deelvragen leiden tot het antwoord op de hoofdvraag.

Hoofdvraag

Wat is de waarde van het inzetten van ezels in dierondersteunde activiteiten voor mensen met een autisme spectrum stoornis?

Deelvragen

- 1. Wat is de waarde van de fysieke kenmerken van de ezel voor mensen met ASS?**
 - a. Wat is de waarde van de fysieke kenmerken van de ezel voor mensen met ASS op cognitief gebied?
 - b. Wat is de waarde van de fysieke kenmerken van de ezel voor mensen met ASS op sociaal gebied?
 - c. Wat is de waarde van de fysieke kenmerken van de ezel voor mensen met ASS op emotioneel gebied?
 - d. Wat is de waarde van de fysieke kenmerken van de ezel voor mensen met ASS op motorisch gebied?
- 2. Wat is de waarde van de gedragsmatige kenmerken van de ezel voor mensen met ASS?**
 - a. Wat is de waarde van de gedragsmatige kenmerken van de ezel voor mensen met ASS op cognitief gebied?
 - b. Wat is de waarde van de gedragsmatige kenmerken van de ezel voor mensen met ASS op sociaal gebied?
 - c. Wat is de waarde van de gedragsmatige kenmerken van de ezel voor mensen met ASS op emotioneel gebied?
 - d. Wat is de waarde van de gedragsmatige kenmerken van de ezel voor mensen met ASS op motorisch gebied?
- 3. Wat is de waarde van de sociale structuur van de ezel voor mensen met ASS?**
 - a. Wat is de waarde van de sociale structuur van de ezel voor mensen met ASS op cognitief gebied?
 - b. Wat is de waarde van de sociale structuur van de ezel voor mensen met ASS op sociaal gebied?
 - c. Wat is de waarde van de sociale structuur van de ezel voor mensen met ASS op emotioneel gebied?
 - d. Wat is de waarde van de sociale structuur van de ezel voor mensen met ASS op motorisch gebied?

2.2 Begripsbepaling

Dierondersteunde activiteiten: Dit zijn activiteiten en werkzaamheden waarbij dieren een ondersteunende of assisterende rol hebben in de zorg en onderwijs voor mensen (AAIZOO, 2014).

Fysieke kenmerken van de ezel: Hiermee wordt het uiterlijk van de ezel bedoeld. Hieronder vallen alle uiterlijke kenmerken van de ezel zoals de grootte, de lichaamsbouw, de vacht en de uitstraling.

Gedragmatige kenmerken van de ezel: Onder gedragmatige kenmerken vallen alle kenmerken die het gedrag van de ezel beschrijven, inclusief natuurlijk gedrag.

Sociale structuur van de ezel: Dit is de manier waarop ezels onderling, vanuit hun natuurlijke gedrag, met elkaar omgaan.

3. Materiaal en methoden

In dit hoofdstuk worden het onderzoekstype, het onderzoeksontwerp en de onderzoekspopulatie besproken. Ook worden de begrippen 'autisme spectrum stoornis' en 'waarde van de ezel' geoperationaliseerd.

3.1 Onderzoekstype

Er is nog niet eerder onderzoek gedaan naar dierondersteunde activiteiten met ezels voor mensen met ASS en er is zeer beperkt literatuur beschikbaar. Er is daarom een explorerend kwalitatief onderzoek gedaan.

3.2 Onderzoeksontwerp

Voor dit onderzoek zijn drie bedrijven bezocht die dierondersteunde activiteiten voor mensen met ASS aanbieden. Op deze bedrijven zijn interviews gehouden met één of meerdere begeleiders en deelnemers, afhankelijk van de beschikbaarheid. Ook zijn er op alle bedrijven twee observaties verricht tijdens een activiteit met ezels voor mensen met ASS. Tot slot is er gebruik gemaakt van de bestaande literatuur om informatie te verkrijgen die niet uit de interviews en de observaties te halen was en om de informatie uit de interviews te onderbouwen.

3.3 Onderzoekspopulatie

De onderzoekseenheid van dit onderzoek zijn bedrijven waar ezels worden ingezet in dierondersteunde activiteiten voor mensen met ASS. De populatie waarop dit onderzoek betrekking heeft, zijn bedrijven in Nederland en Vlaanderen waar ezels worden ingezet in dierondersteunde activiteiten voor mensen met ASS. Over de populatiegrootte zijn geen exacte cijfers bekend, maar deze wordt geschat op twaalf (zie Bijlage I). Uit deze populatie zijn drie onderzoekseenheden getrokken door middel van een gerichte steekproef. Criteria die bij deze steekproef gehanteerd werden zijn onder andere de aanwezigheid van minimaal één begeleider en één deelnemer die geïnterviewd kan worden, de bereidheid om mee te werken aan het onderzoek en de bereikbaarheid van de bedrijven. De bedrijven zijn benaderd door middel van een introductiebrief die per e-mail is verstuurd. In deze brief werd het doel van het onderzoek vermeld en werd uitgelegd hoe de dataverzameling in zijn werk zou gaan.

3.4 Operationalisering

Tabel 1 geeft de operationalisering van het begrip autisme spectrum stoornis weer. In de operationalisering worden de begrippen geoperationaliseerd die onderdeel uitmaken van het onderzoek. Deze begrippen worden eerst verdeeld in verschillende dimensies. Vervolgens worden per dimensie indicatoren vastgesteld. Uit vooronderzoek is gebleken dat dierondersteunde activiteiten met ezels uitwerkingen hebben op vier gebieden (dimensies): cognitief, sociaal, emotioneel en motorisch. Er is vervolgens een koppeling gemaakt tussen de uitwerkingen op die vier gebieden en de kenmerken van ASS. Aan de hand van deze koppeling is Tabel 2 opgesteld. De indicatoren zijn de onderdelen waarop mensen met ASS vaak moeite ondervinden en waarop activiteiten met ezels mogelijk een positieve uitwerking hebben.

Tabel 1: Operationalisering van het begrip 'autisme spectrum stoornis'

Begrip	Dimensies	Indicatoren
Autisme spectrum stoornis	Type ASS	Klassiek autisme
		Syndroom van Asperger
		RETT-Syndroom
		Desintegratiestoornis van de kinderleeftijd
		PDD-NOS
	Levensfase	Kind < 12
		Jongere 12 - 25
		Volwassene 25 >
	Intelligentieniveau	Hoog
		Gemiddeld
		Laag

(NVA, 2014; Wijngaarden-Cremers en van der Gaag, 2009)

Tabel 2: Operationalisering van het begrip 'waarde van de ezel in dierondersteunde activiteiten voor mensen met ASS'

Begrip	Dimensies	Indicatoren
Waarde van de ezel in dierondersteunde activiteiten voor mensen met ASS	Cognitief	Motiveren tot mentale inspanning
		Mentale balans herstellen
		Verantwoordelijkheidsgevoel vergroten
	Sociaal	Communicatie verbeteren
		Verbetering van oogcontact met anderen
		Bewustwording van non-verbale communicatie
	Emotioneel	Herkennen van emoties
		Omgaan met emoties
		Plezier maken
		Eigenwaarde vergroten
		Zelfvertrouwen vergroten
		Affectie ervaren
	Motorisch	Motiveren tot fysieke inspanning
		Motorische vaardigheden verbeteren
		Lichamelijke ontspanning stimuleren

(Klotz, 2008; Fine, 2010; Van der Linden, 2008; Wijnen, 2013)

4. Dataverzamelingmethoden

In dit hoofdstuk wordt de dataverzameling besproken. Er wordt onderscheid gemaakt tussen het literatuuronderzoek, de interviews en de observaties. Vervolgens wordt er in Bijlage II schematisch weergegeven welke methode toegepast wordt op welke onderzoeksvraag.

4.1 Literatuuronderzoek

Er is vooronderzoek gedaan in de literatuur. Daarnaast is de informatie die via de interviews en observaties verkregen is, aangevuld en onderbouwd door middel van informatie uit de literatuur. Bij de selectie van literatuur zijn de volgende richtlijnen toegepast:

Richtlijnen voor de selectie van bestaande literatuur:

- De literatuur moet direct betrekking hebben op het onderzoek
- Er moet vermeld worden of de informatie gebaseerd is op onderzoek of op persoonlijke ervaringen
- De informatie moet kunnen worden teruggeleid naar de oorspronkelijke bron

4.2 Interviews

Er zijn op drie verschillende bedrijven interviews afgenomen met mensen die activiteiten met ezels voor mensen met ASS begeleiden. Ook zijn er interviews afgenomen met de deelnemers van deze activiteiten. Gespreksvoering met mensen met ASS is voorafgaand aan de interviews voorbereid aan de hand van de boeken 'Luister je wel naar mij?' en 'Ik heb ook wat te vertellen!' van Martine Delfos (2011). In totaal zijn er zes begeleiders en vier deelnemers geïnterviewd. Aan de hand van deze interviews is er informatie verkregen over de ervaringen van mensen die nauw betrokken zijn bij dierondersteunde activiteiten met ezels voor mensen met ASS. Zowel met de deelnemers als met de begeleiders zijn semi-gestructureerde interviews gehouden (Baarda, et al., 2013). Vooraf aan het interview waren de belangrijkste vragen opgesteld, maar er werd geen vaste volgorde gehanteerd. Het verloop van het interview werd gebaseerd op de antwoorden van de respondent. De interviews zijn opgenomen met een mobiele telefoon.

4.3 Observaties

Op elk bedrijf zijn er twee observaties uitgevoerd tijdens de dierondersteunde activiteiten. Er is ongestructureerd geobserveerd. Dat wil zeggen dat er niet op specifieke gedragingen is gelet, maar dat de situatie in zijn geheel geobserveerd is. Onderstaande richtlijnen zijn van te voren opgesteld om ervoor te zorgen dat alle observaties volgens dezelfde richtlijnen worden uitgevoerd.

Richtlijnen voor de observaties:

- Elke observatie duurt 15 minuten
- Op elk bedrijf worden er twee observaties uitgevoerd
- Per observatie wordt er één deelnemer geobserveerd
- Vóór de observatie wordt vastgesteld welke deelnemer geobserveerd zal worden
- Het is mogelijk dat er meerdere dieren geobserveerd worden, afhankelijk van het gedrag van de deelnemer
- Er wordt extensief participierend geobserveerd. De observator is zichtbaar aanwezig in de setting maar neemt niet actief deel aan de activiteiten en maakt geen contact met de betrokkenen
- Er worden geen opnames gemaakt in verband met de privacy en mogelijke afleiding van de betrokkenen
- Tijdens de observatie maakt de observator veldnotities die na afloop worden uitgewerkt

In Bijlage II wordt schematisch weergegeven welke dataverzamelingmethoden zijn toegepast per subvraag. Ook wordt de keuze gemotiveerd.

5. Dataverwerkingsmethoden

In dit hoofdstuk worden de dataverwerkingsmethoden besproken. Er wordt onderscheid gemaakt tussen de dataverwerking en de data-analyse.

5.1 Dataverwerking

Tijdens het literatuuronderzoek is de informatie die relevant zou kunnen zijn voor het onderzoek, gemarkeerd, gedocumenteerd of gekopieerd. Hierbij gaat het om passages uit boeken en artikelen en om websites die bruikbare informatie bevatten. Vervolgens is er van alle bruikbare informatie een verslag gemaakt. De interviews zijn opgenomen met een mobiele telefoon. Deze interviews zijn na afloop volledig uitgeschreven in een transcript. Hierin zijn ook aarzelingen, stopwoordjes en dergelijke opgenomen omdat deze iets zeggen over de manier waarop een antwoord gegeven wordt. De observaties zijn geregistreerd aan de hand van veldnotities. Deze veldnotities zijn na afloop zo snel mogelijk uitgewerkt tot een verslag van de observatie.

5.2 Data-analyse

De informatie die verkregen is uit de interviews en de observaties is geanalyseerd. Hierbij is er bekeken welke betekenis er aan de informatie gegeven kon worden. Dit is gedaan door middel van het ontleden en synthetiseren van de informatie.

5.2.1 Ontleden

Bij het ontleden van de informatie zijn er labels toegekend aan passages die vaak voorkomen of die relevant kunnen zijn voor de beantwoording van de onderzoeksvragen. Informatie die geen betrekking heeft op de onderzoeksvragen is niet gelabeld. Bij het labelen is er gebruik gemaakt van de methode in vivo labelen. Dit houdt in dat er woorden uit de tekst geselecteerd worden die dienst zullen doen als label. Door middel van de labels is er een verband gelegd tussen de antwoorden van de respondent en de interpretatie van de onderzoeker en tussen de observaties en de interpretatie van de onderzoeker.

Afbeelding 1: Voorbeeld van in vivo labelen

Interviewer: Ok, welke rol speelt het uiterlijk van de ezel tijdens de activiteiten?

Respondent: De ezel heeft wel iets. Met z'n **grote oren** en dan **die ogen** erbij en zo. Ik denk dat mensen dat **leuk** vinden. Ook de mensen met autisme. Want, een ezel **straalt ook rust uit** en **vertrouwen**. Ik denk dat het dan voor deelnemers **makkelijker wordt om te benaderen**. Ja, de ezel is **benaderbaar**. Paarden vinden mensen bijvoorbeeld vaak eng, maar een **ezel is niet angstaanjagend**. Aan het uiterlijk zie je gewoon dat het **een goed dier** is, en dat het **veilig** is.

I: En denk je dat het uiterlijk ook aanzet tot fysieke inspanning?

R: Ik denk dat mensen, **als ze de ezel zien, er naar toe willen**. Snap je? Dat ze misschien niet zo veel zin hebben om te bewegen maar dat ze dat moeten omdat ze de ezel **willen aaien**. Ja, ik denk dat **de ezel wel stimuleert**. Oh, en natuurlijk ook het **wandelen met de ezel**. Veel mensen vinden dat erg leuk. **Zonder ezel vinden ze er niks aan**.

I: Worden de motorische vaardigheden hierdoor ook verbeterd?

R: Ja, indirect wel. Ik bedoel, er wordt niet bewust aan gewerkt of zo. Maar **door met de ezel bezig te zijn en meer te bewegen en zo, dat verbeterd wel de motoriek ja**. We leren de deelnemers ook wel motorische vaardigheden hoor. Bijvoorbeeld een halster omdoen, of mest opruimen. Sommigen konden dat niet hoor toen ze hier kwamen, en nu kunnen ze het wel! Dus **als er aandacht aan besteed wordt, dan worden die motorische vaardigheden wel verbeterd ja**.

5.2.2 Synthetiseren

Bij het synthetiseren van de informatie zijn de verschillende labels geordend. Er zijn themalabels opgesteld die het onderwerp aangeven en vervolgens zijn er per themalabel variatielabels ondergebracht. De variatielabels geven de mogelijke variaties op het onderwerp aan. Bij elk variatielabel is aangegeven hoe vaak dit label voorkomt.

Tabel 3: Voorbeeld van synthetiseren

Fysieke kenmerken ezel Thema labels →	Uiterlijke kenmerken	Uitstraling	Effect op deelnemers
	Variatielabels ↓	Variatielabels ↓	Variatielabels ↓
	Grote oren	Straalt rust uit	Willen naar ezel toe
	Die ogen	Straalt vertrouwen uit	Willen de ezel aaien
	Leuk	Benaderbaar (2)	Wandelen met de ezel is leuk, zonder de ezel is er niks aan
		Niet angstaanjagend	Door met de ezel bezig te zijn en meer te bewegen, verbetert de motoriek
		Goed	Als er aandacht aan besteed wordt, verbeterd de motoriek
		Veilig	
		Stimuleert deelnemers	

Uiteindelijk zijn de labels gesorteerd over de onderzoeksvragen waarop ze betrekking hebben. Hierbij is er onderscheid gemaakt tussen de herkomst van de labels (interviews en observaties). Informatie uit de literatuur is apart verwerkt.

Tabel 4: Voorbeeld van de verdeling over de onderzoeksvragen

Fysieke kenmerken ezel	Cognitief deelnemer	Sociaal deelnemer	Emotioneel deelnemer	Motorisch deelnemer
		Benaderbaar (2)	Straalt rust uit	Willen naar ezel toe
			Straalt vertrouwen uit	Willen de ezel aaien
				Wandelen met de ezel is leuk, zonder de ezel is er niks aan
				Door met de ezel bezig te zijn en meer te bewegen, verbetert de motoriek
				Als er aandacht aan besteed wordt, verbeterd de motoriek

6. Resultaten

In dit hoofdstuk worden de resultaten van het onderzoek besproken. Er wordt hierbij onderscheid gemaakt tussen de waarde van de fysieke kenmerken, de gedragsmatige kenmerken, de sociale structuur en het werken rondom de ezel. In de omliggende tekstvakken worden citaten uit de interviews en de observaties weergegeven.

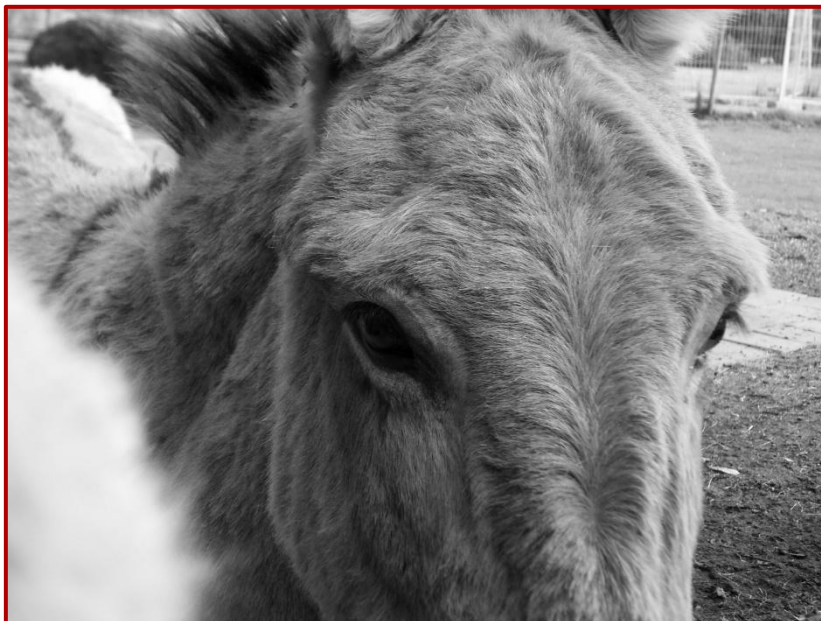
6.1 De waarde van de fysieke kenmerken van de ezel voor mensen met ASS

Uit de interviews met de begeleiders is gebleken dat de meeste begeleiders van mening zijn dat de fysieke kenmerken van de ezels aanzetten tot lichamelijke ontspanning bij mensen met ASS. Een begeleider zegt bij andere doelgroepen wel lichamelijke ontspanning waar te nemen, maar dit niet te doen bij mensen met ASS. De lichamelijke ontspanning wordt volgens de begeleiders vooral veroorzaakt door het vertederende uiterlijk, de zachte vacht en de lichaamswarmte van de ezel. Daarnaast wordt ook mentale ontspanning genoemd als één van de effecten van de fysieke kenmerken van de ezel. Door het aaien en borstelen van de ezels, komen deelnemers tot rust. Hierbij wordt genoemd dat de ezel een troostende, geruststellende blik heeft en van nature rust uit straalt. Dit stelt Anahid Klotz (2008) ook in haar boek *Esel und Mensch*. Volgens één van de begeleiders heeft de ezel zelfs verschillende blikken die inspelen op het gevoel van de deelnemers.

“Mensen vinden zichzelf in de ogen van de ezel”

- Begeleider

Het uiterlijk van de ezel maakt hem benaderbaar en zet mensen met ASS aan tot fysiek contact met de ezel. Annet Lekkerkerker (2013) stelt in haar scriptie dat de ezel een hoge aanbaarheid heeft en erg toegankelijk is. Volgens één van de begeleiders geeft het een goed gevoel als je ziet hoe tevreden de ezels zijn. Het uiterlijk van de ezel, vooral de grote oren en ogen, spreekt volgens de respondenten veel mensen aan. Dit komt ook overeen met de bevindingen van Klotz (2008). Zowel begeleiders als deelnemers geven aan dat de ezel een leuk uiterlijk heeft waar je uren naar kunt kijken, zonder verveeld te raken. Daarnaast geven deelnemers aan zich gelukkig te voelen bij het zien van de ezels en dat het uiterlijk van de ezel ervoor zorgt dat ze hem willen knuffelen.

“De schoonheid van de ezel zit in de eenvoud. Het is een eenvoudige schoonheid. Bij klassieke schoonheid denk ik bijvoorbeeld aan een hond, een paard of een kat. Die dieren hebben eer. Een ezel is eenvoudig, een heel eenvoudige schoonheid, simpel, zonder poespas.” – Deelnemer

6.2 De waarde van de gedragsmatige kenmerken van de ezel voor mensen met ASS

Alle respondenten, zowel de begeleiders als de deelnemers, geven aan dat het rustige karakter van de ezel uitermate belangrijk is tijdens de activiteiten. Door de begeleiders wordt hier nog aan toegevoegd dat het karakter van de ezel stabiel is en dat zijn gedrag voorspelbaar en duidelijk is. Ook uit de observaties blijkt dat het rustige karakter van de ezel in bijna elke situatie een rol speelt. Tijdens één observatie is waargenomen dat een deelnemer die overprikkeld was, weer tot rust kwam toen een ezel bij hem ging staan. Tijdens een andere observatie ging een deelnemer naast een ezelveulen in de wei liggen. Het ezelveulen liet dit toe en voor ongeveer tien minuten lagen ze ontspannen, met half gesloten ogen, naast elkaar. Volgens één van de begeleiders heeft de ezel een verdraagzaamheid ten opzichte van mensen die oneindig is. In tegenstelling tot een hond of kat, krijgt een ezel nooit genoeg van menselijke aandacht en kunnen mensen ook niet veel fout doen in de ogen van een ezel. Dit komt overeen met wat staat beschreven in het boek 'The other end of the leash' van Patricia McConnell (2002), dat honden zich bedreigd kunnen voelen wanneer ze recht in hun ogen worden aangekeken en katten wanneer ze geknuffeld worden. Ezels 'knuffelen' echter van nature met elkaar door hun hoofd op de schoft van een soortgenoot te leggen, wat een geruststellend effect voor ze heeft (Weaver, 2008). Ezels die dit bij elkaar doen, bouwen een vriendschapsband op (Wijnen, 2013). Er kan dus verondersteld worden dat ezels het knuffelen niet als bedreigend ervaren. Uit de observaties is gebleken dat zowel het maken van oogcontact als het knuffelen vaak voorkomt tijdens de activiteiten met de ezels.

Volgens de begeleiders zijn ezels contactgericht, nieuwsgierig, slim, opdringerig en ongevoelig voor negativiteit. Daarnaast geeft de ezel niet snel op, is hij zachtmoedig en geduldig in het maken van contact. Dit laatste is ook gebleken uit de observaties. Tijdens verschillende observaties is waargenomen dat de ezel contact zocht met de deelnemer door deze te benaderen of zacht aan te raken. Wanneer de deelnemer niet direct reageerde, probeerde de ezel het even later nog een keer.

Deze eigenschappen, de zachtmoedigheid en geduld in het maken van contact, zorgen er volgens de begeleiders voor dat mensen met ASS zich snel op hun gemak voelen bij de ezel en daardoor makkelijker contact maken. Eén van de geïnterviewde begeleiders wijst hierbij op de belangrijke rol die de begeleider hierin speelt. Volgens deze begeleider zal er niet veel gebeuren wanneer je een deelnemer zomaar de ezelweide in laat en er verder niet naar omkijkt. De manier waarop de aanwezige begeleider met de deelnemer omgaat en inspeelt op de situatie, is volgens de begeleider bepalend voor het succes ervan. H. Sklar wees er in 1988 al op dat de interactie tussen de begeleider en de deelnemer van groot belang kan zijn tijdens dierondersteunde interventies.

Uit de interviews is gebleken dat het gedrag van de ezel zorgt voor plezier en vriendschap. Dit is ook waargenomen tijdens de observaties. Tijdens vijf van de zes observaties werd er gelachen en bij twee observaties leek er een band te ontstaan tussen de deelnemer en de ezel. Volgens één van de begeleiders is de liefde van een ezel eindeloos. Daarnaast blijkt uit de observaties dat de ezel mensgericht is en zich in veel gevallen aanpast aan de deelnemer. Dit was te zien tijdens de observatie van een wandeling. De ezel paste hierbij zijn tempo aan, aan het tempo van de deelnemer. Ook is gebleken dat de ezel niet of nauwelijks reageert op de drukke bewegingen die sommige deelnemers maken en in bijna alle gevallen ontspannen meewerkt (Klotz, 2008; Wijnen, 2013). Dit kan worden verklaard door het feit dat de ezel geen vluchtdier is. In onbekende of beangstigende situaties blijft de ezel staan om de situatie te analyseren. In de meeste gevallen blijkt dan dat er niets aan de hand is, en zal de ezel niet reageren (Klotz, 2008; Weaver, 2008). Alleen in geval van nood zal een ezel zich proberen te verdedigen (Verschure, 2005).

De ezels dwingen de deelnemers tot contact en zorgen op die manier voor interactie. Uit verschillende studies is gebleken dat activiteiten en/of therapie met dieren in de meeste gevallen leidt tot meer sociale interactie bij zowel kinderen als volwassenen (Janssen en Bakker, 2007). Volgens de geïnterviewde begeleiders zijn ezels zichzelf en accepteren ze anderen ook zoals ze zijn. Dit is ook genoemd door één van de deelnemers. Ezels zijn tolerant naar mensen toe en stellen geen hoge eisen. Dit komt overeen met de bevindingen van McNicholas en Collis (2006), waaruit blijkt dat de enige eis die een dier aan de mens lijkt te stellen, is dat deze vriendelijk is. Fine (2010) voegt hieraan toe dat mensen geen goed ontwikkelde sociale vaardigheden hoeven te hebben om een relatie op te bouwen met een dier. Hierdoor worden mensen met ASS gestimuleerd om te communiceren en leren ze spelenderwijs interactie. Dit komt overeen met de bevindingen van Fine (2010) die beschreven staan in het boek 'Animal Assisted Therapy, theoretical foundations and guidelines for practice'. Hierin veronderstelt Fine dat dieren in staat zijn om gesprekken op gang te brengen over de verschillende levensthema's die de deelnemers meemaken.

"Aan het begin van de observatie raakt de deelnemer die ik wil observeren overprikkeld door iets. Hij loopt weg, gaat een eind verderop met zijn handen over elkaar tegen een boom staan en kijkt naar de grond. Hij oogt boos, gefrustreerd en onrustig. Na enkele minuten loopt één van de ezels naar de deelnemer toe en gaat naast hem staan. De ezel geeft een duwtje tegen de arm van de deelnemer. Deze reageert niet. De ezel probeert het nog een keer. Hierop wappert de deelnemer met zijn handen en zegt: "Nee". De ezel blijft naast de deelnemer staan en enkele minuten gebeurt er niets. Plotseling draait de deelnemer zich naar de ezel toe, geeft hem een klopje op zijn hoofd en begint te praten. Het is onverstaanbaar maar het lijkt alsof hij een heel verhaal vertelt. Dan lacht hij. De deelnemer oogt nu ontspannen en kan weer benaderd worden door de begeleidster."

– Observatie

De deelnemers geven aan dat ze het leuk vinden als de ezel om aandacht vraagt en op die manier interactie stimuleert. De meeste deelnemers geven echter ook aan dat ze het vervelend vinden als de ezels te opdringerig zijn. Zowel begeleiders als deelnemers geven aan dat ze de ezel een vriendelijk dier vinden. Deelnemers voegen hier echter aan toe ze het niet leuk vinden als de ezels gemeen tegen elkaar zijn. De meeste deelnemers vinden het zielig als er onderling geschopt en geduwd wordt. Volgens enkele begeleiders kan dit gedrag echter een voorbeeldfunctie hebben voor mensen met ASS, mits er goed mee om wordt gegaan door de begeleiding. De belangrijke rol van de begeleiders wordt bevestigd door verschillende onderzoeksartikelen waaronder die van Fine (2010) in Handbook on Animal Assisted Therapy, Hoekx (2006) en Uyemura (2011). Volgens Ezelvrienden (2013) wordt ongewenst gedrag bij ezels, zoals opdringerigheid of schoppen, in de meeste gevallen veroorzaakt door een gebrek aan aandacht en opvoeding of door pijn.

Eén deelnemer geeft aan dat het gedrag van de ezel hem wel eens aanzet tot nadenken, omdat hij dingen van zichzelf erin herkent. Verschillende deelnemers gaven aan dat ze het prettig vinden dat de ezel niet praat en dat ze vinden dat hij duidelijke signalen afgeeft. Dit in tegenstelling tot de mens, die soms het één zegt, maar het ander bedoelt. Ze vinden het echter wel fijn om zelf tegen de ezels te praten. Ze vertellen ze dan voornamelijk hoe lief of hoe stout ze zijn. Eén deelnemer zegt dat ze de ezels al haar geheimen vertelt, omdat ze niets door kunnen vertellen.

Het gedrag van de ezels roept in sommige gevallen emoties op. Volgens de deelnemers zelf worden ze vooral blij van het gedrag van de ezel. De begeleiders geven echter aan dat het gedrag van de ezel soms ook leidt tot irritatie, boosheid of angst. Tijdens de observaties zijn de emoties vreugde en woede waargenomen. Klotz (2008) schrijft in haar boek 'Esel und Mensch' dat activiteiten met ezels inderdaad voor veel plezier kunnen zorgen, maar daarnaast ook andere emoties kunnen oproepen. Volgens haar wordt het door de omgang met ezels makkelijker om emoties te tonen. De bevindingen

van Klotz zijn echter gebaseerd op mensen met speciale behoeften in het algemeen en niet specifiek op mensen met ASS. Enkele begeleiders denken dat de deelnemers dichter bij hun emoties komen door het contact met de ezels. De meeste geïnterviewde begeleiders zijn echter van mening dat mensen met ASS zich minder bewust zijn van hun emoties en er hierdoor minder mee bezig zijn dan mensen zonder ASS. Dit wordt bevestigd door Colette de Bruin (2013) in haar boek 'Geef me de 5'. Hierin stelt zij dat mensen met ASS moeite hebben met het herkennen van hun emoties. Door hun gebrekkige theorie of mind, het onvermogen om het eigen innerlijk en dat van een ander te begrijpen (Frith, 2011), hebben ze weinig zicht op hun eigen behoeften en gevoelens. Ze kunnen hun emoties niet of nauwelijks verwoorden en ze weten niet hoe ze ze moeten uiten (Bruin, 2013). Een van de deelnemers zegt dat de ezels precies aanvoelen hoe hij zich voelt en dat ze daarop reageren.

"Ik kan niet één ezel kiezen die ik het leukst vind. Alle ezels hebben wel iets wat me trekt, in bepaalde situaties, met de verschillende karakters. Tot welke ezel ik me het meest aangetrokken voel, is afhankelijk van mijn eigen gemoedstoestand." – Deelnemer

Verschillende begeleiders geven aan dat het karakter van de ezel kan bijdragen aan het verhogen van het zelfvertrouwen en het stimuleren van verantwoordelijkheidsgevoel en doorzettingsvermogen. Deze begeleiders stellen dat de ezel, die volgens hen behoedzaam en slim is, niet zomaar doet wat er van hem gevraagd wordt, maar eerst zelf in probeert te schatten of de situatie veilig is. Wanneer een ezel de situatie niet vertrouwt, blijft hij staan. De begeleiders geven aan dat, wanneer hier op de juiste manier op ingespeeld wordt, de deelnemers veel kunnen leren van deze behoedzame ezel. Ze leren volhouden wanneer iets niet meteen lukt. Daarnaast wordt hun verantwoordelijkheidsgevoel gestimuleerd omdat ze naast zichzelf, ook de ezel moeten overtuigen. Wanneer dat dan uiteindelijk lukt, is dit een enorme boost voor het zelfvertrouwen van de deelnemers.

"Die ezels, die zijn superslim. Ze voelen mensen aan. Ze voelen gewoon hoever ze kunnen gaan, wat wel kan en wat niet. En daar passen ze hun gedrag op aan. "
– Begeleider

Klotz (2008) noemt het verbeteren van het zelfvertrouwen ook als een van de positieve affecten van activiteiten met ezels. Janssen en Bakker (2007) hebben in hun literatuurstudie gevonden dat activiteiten met dieren niet alleen een positieve werking hebben op het zelfvertrouwen, maar ook op het zelfbeeld in zijn geheel. Uit verschillende studies is gebleken dat activiteiten of therapie met dieren kan leiden tot meer eigenwaarde en een positiever zelfbeeld bij de deelnemers. Tijdens de observaties van dit onderzoek leken de deelnemers zelfverzekerder wanneer ze in de buurt van de ezels waren. Dit viel af te lezen aan hun rechte houding en trotse gezichtsuitdrukking.

6.3 De waarde van de sociale structuur van de ezel voor mensen met ASS

De sociale structuur van de ezel wordt op verschillende manieren ingezet op de bezochte bedrijven. Zo geeft één van de begeleiders aan dat het belangrijkste aspect van de sociale structuur van de ezel, de 'bonding' is. Het aangaan van een hechte, intieme vriendschap met een andere ezel uit de groep (Weaver, 2008). Dit wordt in bepaalde situaties gebruikt bij de deelnemers die moeite hebben met het hanteren van sociale relaties. Uit het onderzoek van Jan Hassink (2002) is gebleken dat dieren bij uitstek geschikt zijn om een verbinding mee aan te gaan. De verbinding die ontstaat tussen de deelnemer en het dier wordt gezien als de belangrijkste factor in het behalen van een positief resultaat (Hassink, 2002). Fine en Eisen (2008) voegen hieraan toe dat dieren ook in staat zijn om mensen gezelschap en vriendschap te bieden. Volgens hen kan een dier de eenzaamheid van mensen met ASS verminderen. Hoewel de moeilijkheden op het gebied van sociale contacten met mensen blijven bestaan, kan het dier werken als een hulpmiddel bij het opbouwen en het behouden van sociale contacten. Dit komt overeen met de bevindingen van Fine en Beiler (2008) die zij beschrijven in 'Therapists and animals: demystifying animal assisted therapy'. Naast zeer sociale ezels zijn er ook solitaire ezels en daarvan kunnen mensen met ASS volgens één van de begeleiders leren om zelfstandig te zijn.

Alle geïnterviewde deelnemers zijn het erover eens dat de ezels sociaal en op een vriendelijke manier met elkaar omgaan. Alle begeleiders geven aan dat de sociale structuur van de ezel mensen met ASS kan helpen met het begrijpen van sociale relaties. Eén van de begeleiders voegt daaraan toe dat de sociale structuur van de ezel vergelijkbaar is met die van de mens, waardoor het voor mensen met ASS makkelijker wordt om sociale situaties te begrijpen. Een andere begeleider geeft aan dat de sociale structuur van de ezel gericht wordt ingezet tijdens groepsoefeningen, om sociale situaties op een luchtige manier te kunnen visualiseren. Enkele deelnemers hebben aangegeven ze de manier van communiceren van de ezel beter kunnen begrijpen dan de manier van communiceren van de mens. Grandin en Johnson (2005) veronderstellen dat dit veroorzaakt wordt door zintuiglijk gebaseerd denken. Het geheugen van een dier wordt niet gevuld met woorden maar met gedetailleerde zintuiglijke informatie zoals beelden, geuren en geluiden. Vermoedelijk is dit

vergelijkbaar met de manier waarop mensen met ASS informatie opslaan. Uit neurologisch onderzoek bij mensen zonder ASS is gebleken dat de zintuiglijke informatie die is opgeslagen in de hersenen, wordt overstemd door het gebruik van taal (Fine, 2010). Mensen met ASS hebben echter een beperking op het gebied van communicatie (GGZ-NHN, 2014), wat zou kunnen betekenen dat bij deze mensen de opgeslagen zintuiglijke informatie niet overstemd wordt door het gebruik van taal, waardoor zij makkelijker communiceren met dieren dan met mensen (Fine, 2010).

“De communicatie tussen ezels is duidelijk, niet zo ingewikkeld als bij mensen. Mensen zijn soms stiekem, achter de rug om. Vaak zeggen ze het één, maar bedoelen ze het ander. Dat is verwarrend. Een ezel geeft je gewoon een duw als je in de weg staat. En dan is het duidelijk.”

– Deelnemer

De non-verbale manier van communiceren van de ezel is volgens één van de begeleiders erg belangrijk voor mensen met ASS. Volgens deze begeleider zijn mensen met ASS zich vaak niet of in mindere mate bewust van non-verbale communicatie. Doordat de non-verbale communicatie tussen de ezels voortdurend zichtbaar is, kunnen mensen met ASS bewust gemaakt worden van deze vorm van communiceren. Dit maakt het voor hen mogelijk om ook de non-verbale signalen van mensen te herkennen en er mee om te gaan. Dit komt in grote lijnen overeen met de bevindingen van Klotz (2008) die stelt dat activiteiten met ezels er inderdaad voor kunnen zorgen dat mensen met ASS beter met non-verbale communicatie kunnen omgaan. Uit één van de observaties kwam duidelijk naar voren dat de deelnemer non-verbale communicatie toepaste, zowel richting de ezel als richting de begeleiders. Deze deelnemer stak zijn duim op, zocht oogcontact, lachte en gaf de ezel schouderklopjes.

Eén van de deelnemers geeft aan dat hij van de ezels heeft geleerd, dat er in een groep bepaalde rollen worden ingevuld. Dit was hem bij de ezelgroep al vaker opgevallen, maar hij had zich nooit gerealiseerd dat dit ook bij mensen het geval is. Hier heeft een begeleider hem bewust van gemaakt. Sindsdien zegt hij vaker een link te leggen tussen het gedrag van de ezels en zijn eigen gedrag.

Tot slot geeft één van de begeleiders aan dat de sociale structuur van de ezel ingezet kan worden om mensen met ASS te leren omgaan met hun emoties. Volgens deze begeleider zijn de emoties van mensen met ASS vaak explosief en ongecontroleerd, wat kan leiden tot agressie. Door een koppeling te maken met het gedrag van de ezel kan agressie volgens deze begeleider voorkomen worden.

“Bij mensen met ASS merken we vaak dat, als ze boos zijn, ze meteen gaan slaan. Deze deelnemers maken we bewust van de signalen die de ezel afgeeft, voorafgaand aan een schop of een duw. Een ezel legt eerst zijn oren in zijn nek als hem iets niet bevalt, of hij begint te zwiepen met de staart. Vervolgens maakt hij bijtbewegingen met een grommend geluid erbij. En als je hem dan nog niet met rust laat, dan schopt hij pas. Dit kan een eyeopener zijn voor mensen met ASS!”

– Begeleider

Hoewel bovenstaand citaat een mooi praktijkvoorbeeld is, moet er wel een opmerking bij gemaakt worden. Voor mensen die weinig ervaring met ezels hebben, of de ezels waarmee ze werken niet goed kennen, is het moeilijk om de signalen van de ezel te lezen en op de juiste manier te interpreteren. Hierdoor kunnen er gevaarlijke situaties ontstaan. Daarnaast kan een ezel die zich bedreigd voelt, zonder waarschuwing uithalen (Weaver, 2008) en wanneer een ezel last heeft van insecten zal hij deze insecten wegschoppen. De ezel schopt dan niet gericht naar de mens, maar kan

wel onbedoeld een mens raken (Ezelvrienden, 2013). Tot slot maken ezels veelal gebruik van hun lippen en tanden wanneer zij een voorwerp verkennen, dit is onderdeel van het natuurlijk gedrag van de ezel (Weaver, 2008; Ezelvrienden, 2013). Voor mensen kan dit gedrag lijken op bijten en daardoor als ongewenst bestempeld worden.

6.4 De waarde van het werken rondom de ezel voor mensen met ASS

Alle geïnterviewde begeleiders zijn van mening dat het werken rondom en met de ezel het verantwoordelijkheidsgevoel van de deelnemers vergroot. Dit komt volgens hen doordat de deelnemers graag iets willen doen voor de ezel en daardoor erg hun best doen om dit goed te doen. Daarnaast is er volgens de begeleiders geen prestatiedruk en mogen er fouten gemaakt worden. Eén van de begeleiders voegt hieraan toe dat het werken met de ezels het doorzettingsvermogen van de deelnemers vergroot, door spelenderwijs met de ezels aan het werk te zijn, karweitjes af te maken en te leren volhouden.

“Ik geniet ervan als de ezels er tevreden bij staan. Dan heb ik het gevoel dat ik ze goed verzorgd heb. Ik geniet van de vreugde van ezel.” – Deelnemer

Het werken met en rondom de ezel biedt volgens alle begeleiders en deelnemers rust en plezier. Dit is ook gebleken uit de observaties. Eén van de deelnemers geeft echter aan dat de omgeving rondom de ezels soms te dynamisch is. Hij doelt hiermee op veranderingen die een rol spelen in het werk met levende dieren, zoals verandering van groepssamenstelling, verandering van voer en variatie in activiteiten afhankelijk van het seizoen. Mensen met ASS hebben vaak moeite met veranderingen in hun routine (Bruin, 2009), ze hebben een beperkte cognitieve flexibiliteit. Dit is het vermogen om hun gedachten en gedrag af te stemmen op de omgeving (Infoteur, 2011). Bij het werken met levende dieren zijn veranderingen echter onvermijdelijk. Mensen met ASS kunnen beter met veranderingen omgaan als zij hier van te voren van op de hoogte worden gesteld en wanneer hen wordt uitgelegd waarom een bepaalde verandering plaats vindt (Bruin, 2009).

Volgens enkele begeleiders is de ezel in staat om mensen met ASS de techniek van het communiceren aan te leren. Juist doordat de ezel weinig eisen stelt en je niet uitlacht als je een foutje maakt, voelen mensen met ASS zich sneller op hun gemak en worden ze gestimuleerd om te communiceren. De andere begeleiders zijn van mening dat de ezels mensen met ASS wel kunnen stimuleren om te communiceren, maar betwijfelen of de ezels hen ook de techniek van het communiceren kunnen leren.

Uit de observaties is gebleken dat deelnemers die zich hadden afgesloten van de buitenwereld, via de ezel weer in contact werden gebracht met de begeleiding en met de andere deelnemers. De meeste geobserveerde deelnemers leefden op en leken volledig op hun gemak te zijn in de aanwezigheid van de ezels. Eén van de geobserveerde deelnemers leek aan het begin van de observatie niet op zijn gemak te zijn bij de ezels. In de loop van de observatie maakte hij echter steeds meer contact met de ezels en uiteindelijk leek hij het ook plezierig te vinden. Alle geobserveerde deelnemers maakten fysiek contact met de ezel en enkelen maakten ook fysiek contact met de begeleider.

Volgens meerdere begeleiders ontwikkelen mensen met ASS door het werken met de ezels meer zelfvertrouwen op het gebied van communicatie, waardoor ook thuis of in andere situaties verbeteringen zichtbaar zijn. Daarnaast zijn enkele begeleiders van mening dat de ezel mensen met ASS fysiek contact kan leren. Door zijn geduldige, stoïcijnse karakter leren mensen met ASS op hun eigen tempo hoe ze moeten knuffelen. Eén van de begeleiders zegt echter niet te weten of de deelnemers met ASS ook daadwerkelijk liefde en affectie voelen op het moment dat ze een ezel knuffelen. Volgens de Bruin (2009) ervaren mensen met ASS deze gevoelens wel degelijk, maar uiten ze het vaak op een manier die voor anderen niet herkenbaar is. Onderzoekers zijn er echter tot op heden niet in geslaagd om aan te tonen in hoeverre mensen met ASS bepaalde emoties ervaren en hoe ze deze interpreteren (Frith, 2011).

Eén van de begeleiders geeft aan dat er gericht gewerkt wordt aan de samenwerking tussen jongeren met ASS en de ezel en tussen de jongeren onderling. Doordat deze jongeren eerst kunnen oefenen op de ezel, zijn ze daarna zelfverzekerder in de samenwerking met andere jongeren. Daarnaast worden sommige karweitjes rondom de ezel, zoals de mest opruimen, makkelijker wanneer ze in tweetallen gedaan worden en dat stimuleert de deelnemers om samen te werken. Dit komt overeen met de bevindingen van Rossing (2009) en van Hoekx (2006), dat dieren de samenwerking tussen mensen kunnen bevorderen.

Zowel begeleiders als deelnemers zijn van mening dat alles leuker wordt met een ezel. Een veelgenoemd voorbeeld is wandelen. Dit is een activiteit waar de meeste deelnemers niets aan vinden, totdat er een ezel meegaat. Eén deelnemer zegt het wandelen met de ezels leuk te vinden omdat je dan echt samen iets aan het doen bent. Tijdens één observatie, die plaats vond tijdens een wandeling, was duidelijk te zien dat de deelnemer ervan genoot. Ze liep stralend en trots naast haar ezel, hield hem goed in de gaten en praatte tegen hem.

De begeleiders zeggen op de lange termijn verbeteringen waar te nemen bij de deelnemers op het gebied van samenwerken, zelfvertrouwen, verantwoordelijkheidsgevoel en motoriek. Dit komt overeen met de bevindingen van Marijke Hoekx (2006) in haar eindschrijft 'Initiatie van TAD-activiteiten op een zorgboerderij in Vlaanderen'. De begeleiders kunnen echter niet met zekerheid zeggen of deze positieve effecten ook doorspelen in de thuissituatie. Eén van de begeleiders is er echter zeker van dat de deelnemers het opgebouwde zelfvertrouwen mee naar huis nemen. Daarnaast geven de meeste begeleiders aan dat de activiteiten die zij bieden, niet gericht zijn op het bereiken van specifieke doelen. Ze geven aan dat het bieden van een plezierige, zinvolle dag het belangrijkste doel is. Toch zijn er ook plekken waar er wel aan specifieke doelen gewerkt wordt. Dit is bijvoorbeeld het geval bij BuSo Tongelsbos, een school voor speciaal voortgezet onderwijs waar jongeren met ASS worden getraind en opgeleid om na hun opleiding een plek in de maatschappij in te nemen. De ezels spelen hierbij een belangrijke rol. Volgens de geïnterviewde begeleider kunnen de ezels onder andere ingezet worden om jongeren te leren hoe ze correct hun emoties uiten en hoe ze respectvol om kunnen gaan met anderen.

7. Discussie

Het discussiehoofdstuk bestaat uit de methodische discussie en de resultatendiscussie. In de methodische discussie worden aspecten besproken die mogelijk een nadelig effect op het op het onderzoek hebben gehad. In de resultatendiscussie worden de resultaten van het onderzoek vergeleken met de verwachtingen vooraf aan het onderzoek.

7.1 Methodische discussie

Tijdens de voorbereiding van de interviews is er onderscheid gemaakt tussen de verschillende aspecten van de ezel (fysiek, gedragsmatig en sociaal). Tijdens het afnemen van de interviews was het moeilijk om dit onderscheid vast te houden en werden de verschillende aspecten dikwijls op één hoop gegooid. Dit komt doordat de aspecten waarover geïnterviewd werd, zich tijdens de activiteiten met de ezels vaak overlappen. Vaak is het de ezel in zijn geheel, in combinatie met de begeleiders, die voor een bepaald resultaat zorgt, waardoor het moeilijk is om de resultaten aan een specifiek aspect van de ezel toe te kennen.

Daarnaast was het moeilijk om de juiste informatie van de deelnemers te verkrijgen. Het bleek voor mensen met ASS erg moeilijk te zijn om terug te denken aan een bepaalde situatie of zich een voorstelling van een situatie te maken en hier vervolgens een uitspraak over te doen. Hoewel gespreksvoering met mensen met ASS van te voren was voorbereid, speelde een gebrek aan ervaring op dit gebied toch een rol. Een andere opzet voor dit onderzoek zou zijn geweest om de deelnemers in een bepaalde situatie te plaatsen en daarover ter plekke vragen te stellen. Op deze manier was er geen beroep gedaan op het voorstellingsvermogen van de deelnemers. Dit had echter meer tijd in beslag genomen voor zowel de onderzoeker als de respondenten, wat niet wenselijk is in verband met het drukke programma van de meeste ondernemers.

Hoewel een onderzoekspopulatie van drie klein is, beslaat het in dit geval toch ongeveer één kwart van de totale populatie. Na het bezoeken van de drie bedrijven was er verzadiging bereikt op het gebied van observaties en interviews met begeleiders. Er was echter vermoedelijk geen verzadiging bereikt op het gebied van interviews met de deelnemers. Dit valt te wijten aan de manier van onderzoeken en een gebrek aan ervaring en niet zozeer aan de populatiegrootte.

Tot slot kan er een onderscheid gemaakt worden tussen de bevindingen die specifiek kunnen worden toegeschreven aan de ezel en de bevindingen die ook voor andere diersoorten kunnen gelden. In Bijlage III wordt een overzicht gegeven van dit onderscheid en wordt dit toegelicht.

7.2 Resultatendiscussie

Een deel van de resultaten van dit onderzoek werden vooraf verwacht. Zo werd verwacht dat de ezel rust zou bieden, contact zou stimuleren en voor plezier en ontspanning zou kunnen zorgen voor mensen met ASS.

Van te voren werd niet verwacht dat activiteiten met ezels iets zouden kunnen bijdragen op cognitief gebied, mede omdat hierover nauwelijks iets te vinden was in de literatuur. Toch blijkt uit de resultaten dat activiteiten met ezels mensen met ASS kunnen aanzetten tot mentale inspanning of ontspanning en dat het verantwoordelijkheidsgevoel vergroot kan worden.

Daarnaast is het verrassend dat de meerderheid van de deelnemers erg begaan is met de ezel. Ze lijken het erg belangrijk te vinden dat de ezels goed verzorgd worden en het naar hun zin hebben. Ook hebben deelnemers aangegeven dat ze het zielig vinden wanneer de ezels elkaar duwen en schoppen. Door hun beperkte theory of mind zijn mensen met ASS in mindere mate in staat om het innerlijk van een ander te herkennen en te begrijpen (Bruin, 2009). Toch weten ze op de een of

andere manier medeleven op te brengen voor de ezels. Hierdoor rijst de vraag of de deelnemers dan ook in staat zijn om de liefde en affectie van de ezel te voelen.

Wat nog meer opvallend was aan de resultaten is dat de deelnemers aangeven dat ze opdringerig gedrag van de ezel vervelend vinden, terwijl de meeste begeleiders dit als een positieve eigenschap van de ezel zien. Door dit verschil in interpretatie van het gedrag kan het zo zijn dat de deelnemers zich niet altijd even gemakkelijk voelen rondom de ezel. Ze geven echter wel aan dat ze het fijn vinden dat de ezel voor het eerste contact zorgt.

Hoewel de maatschappij over het algemeen een negatief beeld van de ezel heeft (Vereniging Nederlands Ezelstamboek, 2014), wordt dit niet bevestigd door het onderzoek. Mensen die de ezel niet goed kennen, noemen hem dom, koppig, lui en eigenwijs (Vereniging Nederlands Ezelstamboek, 2014). De mensen die voor dit onderzoek geïnterviewd zijn, benadrukken echter dat de ezel slim, gewillig, tolerant en vriendelijk is. Ondanks dat dit onderzoek niet gericht was op imagoverbetering van de ezel, wordt dit gezien als een mooie bijkomstigheid.

8. Conclusie

Net als in het resultatenhoofdstuk wordt er in de conclusie onderscheid gemaakt tussen de waarde van de fysieke kenmerken, de gedragsmatige kenmerken, de sociale structuur en het werken rondom de ezel. Samen vormen deze onderdelen het antwoord op de hoofdvraag.

De waarde van de fysieke kenmerken van de ezel

Op basis van de resultaten van dit onderzoek kan worden gesteld dat de fysieke kenmerken van de ezel op cognitief gebied voor mentale ontspanning kunnen zorgen. Op sociaal gebied stimuleren de fysieke kenmerken van de ezel het maken van contact en zetten ze mensen met ASS aan tot knuffelen. Op emotioneel gebied is de ezel met zijn uiterlijk in staat om mensen met ASS gerust te stellen en te troosten. Het uiterlijk van de ezel spreekt mensen met ASS aan en maakt dat ze zich gelukkig voelen. Op motorisch gebied zorgen de fysieke kenmerken van de ezel voor lichamelijke ontspanning bij mensen met ASS.

De waarde van de gedragsmatige kenmerken van de ezel

Op cognitief gebied kan het gedrag van de ezel mensen met ASS aan het denken zetten, omdat het voor hen herkenbaar is. Op sociaal gebied zorgt de ezel voor het eerste contact en stimuleert hij communicatie. Hij is geduldig, niet veeleisend en geeft niet snel op waardoor mensen met ASS interactie durven aan te gaan. De ezel zou mensen met ASS de techniek van het communiceren kunnen leren. Vanwege hun duidelijke manier van communiceren voelen de deelnemers zich bij de ezels op hun gemak. Uiteindelijk kunnen er vriendschappen ontstaan tussen de ezels en de deelnemers. Door zijn geduldige, stoïcijnse karakter kan de ezel mensen met ASS fysiek contact leren. Op emotioneel gebied biedt het gedrag van de ezel plezier, maar kan het ook frustraties opwekken wanneer een ezel niet doet wat hij volgens de deelnemer zou moeten doen. Mensen met ASS kunnen zich bedreigd voelen wanneer de ezels opdringerig zijn en ze vinden het zielig wanneer er onderling geschopt wordt. De deelnemers hebben er baat bij als het gedrag van de ezel wordt uitgelegd door de begeleiding en als er op de juiste manier met hun emoties wordt omgegaan. Op basis van dit onderzoek kan worden geconcludeerd dat wanneer deelnemers goed begeleid worden, het gedrag van de ezel kan leiden tot een verbetering in het zelfvertrouwen van de deelnemers. Op motorisch gebied ligt de waarde van de ezel in het feit dat hij van nature geen vluchtdier is. Hierdoor reageert hij niet of nauwelijks op de drukke en onverwachte bewegingen die veel mensen met ASS maken.

De waarde van de sociale structuur van de ezel

De waarde van de sociale structuur op cognitief gebied ligt volgens het onderzoek in het leren van zelfstandigheid. Op sociaal gebied zorgt de natuurlijke bonding van ezels voor het aangaan van hechte vriendschappen. Daarnaast is de sociale structuur van de ezels vergelijkbaar met die van de mens, wat mensen met ASS kan helpen om sociale situaties beter te begrijpen. Verondersteld kan worden dat zowel ezels als mensen met ASS zintuiglijk gebaseerd denken. Door deze zelfde manier van denken is er communicatie mogelijk tussen de ezels en de deelnemers. Tot slot kunnen de ezels mensen met ASS bewust maken van non-verbale communicatie.

De waarde van het werken rondom de ezel

Het onderzoek laat zien dat het werken met en rondom de ezels het verantwoordelijkheidsgevoel en het doorzettingsvermogen van mensen met ASS verhoogt. Daarnaast kan verondersteld worden dat de aanwezigheid van de ezel een bepaalde rust met zich meebrengt. Tot slot maakt de aanwezigheid van ezels activiteiten leuker, wordt de samenwerking bevorderd en verbetert de motoriek van de deelnemers door de klusjes die zij rondom de ezel uitvoeren.

Is de ezel een wondermiddel?

Nee. De ezel is geen wondermiddel dat ervoor zorgt dat mensen met ASS geen moeite meer hebben met sociale contacten en niet meer beperkt zijn in hun communicatie. De ezel kan wel een hulpmiddel zijn dat mensen met ASS helpt bij het aangaan van sociale contacten. Daarnaast kan de ezel de rol vervullen van onbevooroordeeld maatje waarbij mensen met ASS communicatietechnieken kunnen uitproberen. De ezel is voor mensen met ASS een bron van rust, van troost en van plezier. Bij de ezels hoeven mensen met ASS zich even geen zorgen te maken over hun 'anders zijn' en hierdoor kunnen ze leren dat ze zichzelf mogen zijn. Als slotconclusie geldt dat activiteiten met ezels op verschillende gebieden van grote waarde kunnen zijn voor mensen met ASS.

9. Aanbevelingen

Aan de hand van dit onderzoek kunnen er aanbevelingen worden gedaan aan het werkveld en voor vervolgonderzoek.

9.1 Aanbevelingen voor het werkveld

Op de volgende vier gebieden kunnen aanbevelingen worden gedaan aan het werkveld: begeleiding, omgeving, veiligheid en onderzoek.

Uit het onderzoek is gebleken dat de begeleiding een belangrijke rol speelt in dierondersteunde activiteiten. Het is daarom belangrijk dat de begeleiding op de juiste manier met bepaalde situaties om gaat. De begeleiding moet een vriendelijke, geduldige maar actieve houding hebben richting de deelnemer. Situaties die zich in de ezelweide voordoen moeten worden toegelicht door de begeleiding, omdat mensen met ASS er dan iets van kunnen leren. Daarnaast moet de begeleiding zich richten op de mogelijkheden van de deelnemer en een manier proberen te vinden om deze optimaal te benutten. Hierdoor kunnen verbeteringen gerealiseerd worden op het gebied van verantwoordelijkheidsgevoel, zelfvertrouwen, communicatie, samenwerken en motorische vaardigheden van de deelnemer.

Op het gebied van omgeving wordt aan het werkveld aanbevolen om zich regelmatig te verplaatsen in de deelnemer met ASS. Mensen met ASS kunnen veel last hebben van omgevingsfactoren, die mensen zonder ASS niet eens opmerken (NVA, 2014). Veranderingen in de omgeving, bijvoorbeeld de groepssamenstelling, moet vooraf met de deelnemer besproken worden, zodat deze zich hierop kan voorbereiden. Hierbij is het belangrijk dat wordt benoemd waarom een bepaalde verandering plaats vindt, zodat de deelnemer de verandering een plekje kan geven.

Met het oog op de veiligheid wordt de mensen in het werkveld aanbevolen om bekend te zijn met het natuurlijke gedrag van de ezel en met de persoonlijke karakters van de eigen ezels. Wanneer de begeleiders de ezels goed kennen, weten zij wat ze ongeveer van de dieren kunnen verwachten. Daarnaast moet er altijd rekening mee gehouden worden dat er met levende dieren gewerkt wordt en dat onverwachte situaties daardoor onvermijdelijk zijn. Ongelukken kunnen worden voorkomen door ervoor te zorgen dat deelnemers niet achter de ezels gaan staan en door de ezels niet te voeren in het bijzijn van de deelnemers. Aanbevolen wordt om ezels die probleemgedrag vertonen niet in te zetten in de activiteiten en te laten onderzoeken door een dierenarts.

Tot slot wordt aan het werkveld aanbevolen om mee te werken aan onderzoek naar dierondersteunde interventies zodat de effecten hiervan kunnen worden aangetoond en bewezen.

9.2 Aanbevelingen voor vervolgonderzoek

Voor vervolgonderzoek wordt aanbevolen om een grootschalig, longitudinaal effectonderzoek te doen op het gebied van dierondersteunde interventies met ezels, dat representatief is voor de gehele populatie. Een dergelijk onderzoek kan de effecten van dierondersteunde interventies met ezels bewijzen.

Ook wordt aanbevolen om onderzoek te doen naar banden die kunnen ontstaan tussen mensen met ASS en dieren en of deze banden wordt veroorzaakt door overeenkomsten in de manier van denken (zintuiglijk i.p.v. in woorden).

Tot slot wordt aanbevolen om te onderzoeken of de positieve effecten die worden waargenomen tijdens de activiteiten met ezels, ook in andere situaties doorspelen.

Literatuurlijst

- Baarda, B., Bakker, E., Fischer, T., Julsing, M., Peters, V., Velden, T. van der, Goede, M. de. (2013). *Basisboek Kwalitatief Onderzoek. Handleiding voor het opzetten en uitvoeren van kwalitatief onderzoek*. Groningen/Houten: Noordhoff Uitgevers
- Bruin, C., de (2013). *Geef me de 5. Een praktisch houvast bij de opvoeding en begeleiding van kinderen met autisme*. Doetinchem: Graviant educatieve uitgaven
- Delfos, M.F. (2011) *Ik heb ook wat te vertellen! Communiceren met pubers en adolescenten*. Amsterdam: Uitgeverij SWP
- Delfos, M.F. (2011). *Luister je wel naar mij? Gespreksvoering met kinderen tussen vier en twaalf jaar*. Amsterdam: Uitgeverij SWP
- Enders-Slegers, M.J. (2013). Persberichten 2013. Professionalisering van inzet dieren in de zorg door onderzoek. Gevonden op 20 maart, 2014. Op www.ou.nl
- Ezelvrienden (2013). Stoute ezels? Help mijn ezel is stout! Gevonden op 01 augustus, 2014. Op www.ezelvrienden.be
- Federatie Landbouw en Zorg (2014). Algemeen. Algemeen: Over landbouw en zorg. Soorten en getallen. Gevonden op 18 maart, 2014. Op www.landbouwzorg.nl
- Fine, A.H. & Beiler, P. (2008) Therapists and animals: demystifying animal assisted therapy. In A. Strozier (Ed.) *The handbook of complementary therapies*. New York: Haworth Press
- Fine, A.H. & Eisen, C.J. (2008). *Afternoons with Puppy: Inspirations from a therapist and his animals*. West Lafayette: Purdue University Press
- Fine, A.H. (2010). *Handbook on animal assisted therapy: Theoretical foundations and guidelines for practice*. San Diego: Academic Press
- Frith, U. (2011). *Sleutel tot het raadsel*. Baarn: Bosch & Keuning uitgeversgroep
- Grandin, T. & Johnson, C. (2005). *Animals in translation*. New York: Scribner
- Greiffenhagen, S. (2007). *Tiere als Therapie. Neue Wege in Erziehung und Heilung*. Nerdlen: Kynos Verlag
- Gurney, C (2003). *Communiceren met dieren. Een cursus in zeven stappen*. Utrecht: AnkhHermes
- Hassink, J. (2002). De betekenis van landbouwhuisdieren in de hulpverlening. Resultaten van interviews met professionals op zorg- en kinderboerderijen.
- Hoekx, M. (2006). Initiatie van TAD-activiteiten op een zorgboerderij in Vlaanderen.
- Hofman, L. (2013). Therapie met hulp van paarden: een experience based praktijk?
- Infoteur (2011). Kinderen met autisme helpen: omgaan met veranderingen. Gevonden op 01 augustus, 2014. Op www.mens-en-gezondheid.infonu.nl

- Janssen, M. & Bakker, F. (2007). De therapeutische werking van huisdieren bij psychiatrische problemen. Een literatuurstudie.
- Klotz, A. (2008). *Esel & Mensch. Tiergestützte Therapie & Tiergestützte Pädagogik mit Eseln*. Norderstedt:Books on Demand GmbH
- Lekkerkerker, A. (2013). De meerwaarde van de inzet van ezels in kinder- en jeugdtherapie.
- McConnell, P. (2002). *The other end of the leash. Why we do what we do around dogs*. New York: Ballantine Books
- McNicholas & Collis (2006). *Animals as support: Insights for understanding animal assisted therapy*. San Diego: Academic Press
- NVA (2014). Nederlandse Vereniging voor Autisme. Wat is autisme spectrum stoornis? Gevonden op 07 augustus, 2014. Op www.autisme.nl
- PerSaldo (2014). Nieuws over het PGB. Archief. Januari 2014. Hervormingen tasten rechten aan van budgethouders. Gevonden op 20 maart, 2014. Op www.pgb.nl
- Rossing, M. (2009). De kracht van dieren in het onderwijs. De betekenis van dieren voor kinderen met een beperking.
- Sklar, H. (1988). The impact of the therapeutic environment. *Human Sciences Press*, 18(2), p. 107-123.
- Svendsen, E.D. (2009). *The complete book of the donkey*. Shrewsbury: Kenilworth Press
- Uyemura, B.A. (2011). Conditions. Psychotherapy. The truth about animal assisted therapy. Gevonden op 04 juli, 2014. Op www.psychcentral.com
- Van der Linden (2008). Animal Assisted Therapy in de jeugd GGZ.
- Vereniging Nederlands Ezelstamboek (2014). De ezel. Gevonden op 01 augustus, 2014. Op www.ezelvereniging.nl
- Verschure, J. (2005). *Basisgids dierenverzorging. Ezels*. Lisse: Zuid Boekproducties
- Weaver, S.A. (2008). *The Donkey Companion. Selecting Training, Breeding, Enjoying and Caring for Donkeys*. North Adams: Storey Publishing
- Wijnen, B. (2013). *Asinotherapie cursusboek. Module 1*.

Bijlage I: Populatieoverzicht

In deze bijlage wordt er een overzicht gegeven van bedrijven in Nederland en Vlaanderen die dierondersteunde activiteiten met ezel aanbieden voor mensen met ASS. Deze gegevens zijn verkregen door middel van eigen onderzoek. De vetgedrukte bedrijven hebben meegewerkt aan dit onderzoek.

1. Au Boulot, Maasland, www.zorgboerinnen.nl
2. De Balkende Hoeve, Aarschot, www.debalkendehoeve.be
3. Ezel-Balk, Lelystad, www.ezel-balk.nl
4. Ezelkunsten, Maarsbergen, www.ezelkunsten.nl
5. Ezelpad, Poperinge, www.ezelpad.be
- 6. Ezelstal Hans en Grietje, Maastricht, www.ezelstalhansengrietje.nl**
7. Ezeltje Welgezind, Oostburg, www.ezeltjewelgezind.nl
8. Hendrika Hoeve, Haaksbergen, www.hendrikahoeve.nl
- 9. Jaegershoes, Belfeld, www.jaegersshoes.eu**
10. Koeching, Amerongen, www.koeching.nl
11. Tok-Hok, Voorthuizen, www.zorgboerderijtokhok.nl
- 12. Tongels Bos, Westerlo, www.tongelsbos.be**

Bijlage II: Methodes van dataverzameling per onderzoeksvraag

Tabel B1: Methodes van dataverzameling per onderzoeksvraag

Subvraag	Methoden	Motivatie
1a	Interview met deelnemer Literatuuronderzoek	Gebeurtenissen op het cognitieve vlak zijn niet te observeren en moeilijk te beoordelen door anderen. De deelnemer kan hier zelf het beste over oordelen. Daarnaast wordt er gebruik gemaakt van bestaande literatuur
1b	Interview met begeleider Observatie	De begeleider is waarschijnlijk de eerste die gebeurtenissen op sociaal gebied kan waarnemen. Observaties kunnen hieraan bijdragen.
1c	Interview met deelnemer Interview met begeleider Literatuuronderzoek	Mensen met ASS hebben over het algemeen moeite hebben met het herkennen van en het omgaan met emoties. De begeleider is vermoedelijk wel in staat om deze emoties te herkennen. Er wordt niet geobserveerd omdat de kans op foutieve interpretaties groot is op emotioneel gebied.
1d	Interview met deelnemer Interview met begeleider Observatie	De deelnemer kan aangeven of de fysieke kenmerken van ezels volgens hem invloed hebben op zijn motoriek. Gebeurtenissen op motorisch gebied kunnen daarnaast zowel door de begeleiders als door observaties worden waargenomen.
2a	Interview met deelnemer Literatuuronderzoek	Gebeurtenissen op het cognitieve vlak zijn niet te observeren en moeilijk te beoordelen door anderen. De deelnemer kan hier zelf het beste over oordelen. Daarnaast wordt er gebruik gemaakt van bestaande literatuur
2b	Interview met begeleider Observatie	De begeleider is waarschijnlijk de eerste die gebeurtenissen op sociaal gebied kan waarnemen. Observaties kunnen hieraan bijdragen.
2c	Interview met deelnemer Interview met begeleider Literatuuronderzoek	Mensen met ASS hebben over het algemeen moeite hebben met het herkennen van en het omgaan met emoties. De begeleider is vermoedelijk wel in staat om deze emoties te herkennen. Er wordt niet geobserveerd omdat de kans op foutieve interpretaties groot is op emotioneel gebied.
2d	Interview met deelnemer Interview met begeleider Observatie	De deelnemer kan aangeven of de gedragsmatige kenmerken van ezels volgens hem invloed hebben op zijn motoriek. Gebeurtenissen op motorisch gebied kunnen daarnaast zowel door de begeleiders als door observaties worden waargenomen.
3a	Interview met deelnemer Literatuuronderzoek	Gebeurtenissen op het cognitieve vlak zijn niet te observeren en moeilijk te beoordelen door anderen. De deelnemer kan hier zelf het beste over oordelen. Daarnaast wordt er gebruik gemaakt van bestaande literatuur
3b	Interview met deelnemer Interview met begeleider Observatie	De begeleider is waarschijnlijk de eerste die gebeurtenissen op sociaal gebied kan waarnemen. Observaties kunnen hieraan bijdragen. Daarnaast kan de deelnemer gevraagd worden naar zijn ervaringen met de sociale structuur van ezels

3c	Interview met deelnemer Interview met begeleider Literatuuronderzoek	Mensen met ASS hebben over het algemeen moeite hebben met het herkennen van en het omgaan met emoties. De begeleider is vermoedelijk wel in staat om deze emoties te herkennen. Er wordt niet geobserveerd omdat de kans op foutieve interpretaties groot is op emotioneel gebied.
3d	Interview met deelnemer Interview met begeleider Observatie	De deelnemer kan aangeven of de sociale structuur van ezels volgens hem invloed hebben op zijn motoriek. Gebeurtenissen op motorisch gebied kunnen daarnaast zowel door de begeleiders als door observaties worden waargenomen.

Bijlage III: Onderscheid tussen de bevindingen die specifiek zijn voor de ezel en bevindingen die ook voor andere diersoorten kunnen gelden

In deze bijlage wordt een onderscheid gemaakt tussen de bevindingen die specifiek kunnen worden toegeschreven aan de ezel en de bevindingen die ook voor andere diersoorten kunnen gelden. In de rechter kolom wordt dit toegelicht.

Tabel B2: Onderscheid tussen de bevindingen die specifiek zijn voor de ezel en bevindingen die ook voor andere diersoorten kunnen gelden

Bevindingen	Specifiek voor de ezel	Ook andere diersoorten	Toelichting
Lichamelijke ontspanning bij deelnemer		X	Andere dieren zoals honden en paarden kunnen ook lichamelijke ontspanning teweeg brengen door hun zachte vacht en lichaamswarmte (Fine, 2010).
Mentale ontspanning bij deelnemer		X	De mentale ontspanning ontstaat voornamelijk door het aaien en borstelen van de ezel, deze handelingen kunnen ook bij andere dieren uitgevoerd worden (Fine, 2010).
Benaderbaar	X		Vanwege zijn compacte postuur en vriendelijke uitstraling is de ezel zeer benaderbaar in tegenstelling tot paarden, honden en katten (Klotz, 2008).
Stimuleert fysiek contact		X	De hoge aaibaarheid en de toegankelijkheid die fysiek contact stimuleert, is ook aanwezig bij andere diersoorten.
Leuk uiterlijk		X	Hoewel de ezel een zeer kenmerkend uiterlijk heeft (Klotz, 2008), kan ook het uiterlijk van andere dieren leuk gevonden worden (Fine, 2010).
Rustig karakter	X		Het rustige karakter en de beperkte vluchtreflex zijn kenmerkend voor de ezel. In andere diersoorten komen ze niet, of in mindere mate voor (Weaver, 2008; Klotz, 2008).
Ezels knuffelen van nature	X		Waar andere dieren knuffelen als bedreigend kunnen ervaren, is dit bij de ezel onderdeel van het natuurlijke gedrag (McConnell, 2002; Weaver, 2008).
Hoge verdraagzaamheid ten opzichte van mensen	X		Door hun stoïcijnse karakter en beperkte vluchtreflex, hebben ezels een hogere verdraagzaamheid naar mensen toe dan andere diersoorten (McConnell, 2002; Weaver, 2008).
Contactgericht		X	Contactgerichtheid is niet specifiek voor de ezel en komt ook in andere diersoorten voor (Fine, 2010).

Bevindingen	Specifiek voor de ezel	Ook andere diersoorten	Toelichting
Ongevoelig voor negativiteit	X		Ongevoeligheid voor negativiteit is specifiek voor de ezel. Waar andere dieren afstand nemen van of zich verdedigen tegen negativiteit, ondergaat een ezel het vaak zonder iets te laten merken (Fine, 2010; Svendsen, 2009).
Zachtmoedig en geduldig in het maken van contact		X	Hoewel dit kenmerkende eigenschappen van de ezel zijn, zijn ze ook aanwezig bij andere diersoorten (Fine, 2010, Svendsen, 2009).
Zorgt voor plezier en vriendschap		X	Dit is een eigenschap die vrijwel alle zorgdieren bezitten (Fine, 2010).
Mensgericht		X	Ook dit is een eigenschap die veel dieren bezitten (Fine, 2010).
Stimuleert communicatie		X	Niet alleen ezels, maar ook andere diersoorten kunnen communicatie stimuleren (Fine, 2010; McNicholas en Collis, 2006).
Geeft duidelijke signalen		X	Alle diersoorten geven duidelijke signalen af, als men weet hoe hij deze signalen moet interpreteren (Gurney, 2003).
Vertelt geen geheimen door		X	Net als de ezel kunnen ook andere diersoorten niet praten en daarmee geen geheimen doorvertellen.
Roept emoties op		X	Niet alleen ezels, maar ook andere diersoorten kunnen emoties oproepen (Fine, 2010).
Verhoogt verantwoordelijkheidsgevoel		X	Het verantwoordelijkheidsgevoel wordt verhoogd door te zorgen voor een ander levend wezen. Dit kan ook een andere soort dan de ezel zijn (Hoekx, 2006)
Vergoot doorzettingsvermogen	X		De ezel doet een beroep op het doorzettingsvermogen omdat ezels over het algemeen minder gehoorzaam zijn dan bijvoorbeeld honden en paarden (Klotz, 2008; Weaver, 2008).
Bonding is onderdeel van natuurlijk gedrag	X		Bonding is niet specifiek natuurlijk gedrag van de ezel, maar behoort ook tot het natuurlijk gedrag van andere diersoorten (Fine, 2010; Hassink, 2002).
Kan eenzaamheid verminderen		X	Dieren in het algemeen kunnen eenzaamheid verminderen en dit is dus niet specifiek voor de ezel (Hassink, 2002; Fine en Eisen, 2008).
Kan mensen met ASS leren omgaan met sociale relaties		X	Alle dieren die in een groep leven, kunnen een voorbeeldfunctie vervullen op het gebied van sociale relaties (Rossing, 2009; Hoekx, 2006).
Kan mensen met ASS leren zelfstandig te zijn		X	Deelnemers kunnen zelfstandigheid leren van solitaire dieren, dus niet alleen van ezels

Bevindingen	Specifiek voor de ezel	Ook andere diersoorten	Toelichting
Communicatie is duidelijker dan die van de mens		X	Mensen met ASS vinden het makkelijker om te communiceren met dieren dan met mensen (Grandin en Johnson, 2005).
Zorgt voor bewustwording van non-verbale communicatie		X	Alle diersoorten maken gebruik van non-verbale communicatie en kunnen daarmee voor bewustwording hiervan zorgen (Fine, 2010; Klotz, 2008; Gurney, 2003).
Laat zien dat er verschillende rollen worden ingevuld in groepen		X	Alle dieren die in een groep leven, kunnen laten zien dat er verschillende rollen worden ingevuld in groepen.
Omgeving is dynamisch		X	Wanneer er gewerkt wordt met dieren is de omgeving dynamisch. Dit is niet specifiek voor de ezel (Fine, 2010).
Verbeterd het zelfvertrouwen		X	Uit het onderzoek van Hoekx (2006) is gebleken dat ook andere diersoorten het zelfvertrouwen kunnen verbeteren
Stoïcijns karakter, niet snel onder de indruk	X		Het stoïcijns karakter is kenmerkend voor de ezel (Klotz, 2008; Weaver, 2008).
Alles wordt leuker met een ezel		X	De aanwezigheid van een dier zorgt ervoor dat de situatie luchtiger en plezieriger wordt, dit is niet specifiek toe te schrijven aan de ezel (Hoekx, 2006).
Stimuleert samenwerken		X	Uit de scriptie van Hoekx (2006) blijkt dat ook andere diersoorten de samenwerking tussen mensen kunnen stimuleren.
Verbeterd motoriek		X	De motoriek verbetert door fysiek bezig te zijn en nieuwe handelingen te leren. Dit is niet specifiek voor het werken rondom de ezel (Hoekx, 2006; Klotz, 2008).